

УДК 930.85(38):[39:737.14"652"]

Василь ГУРМАК

ЕТНОГРАФІЧНА ЧУТЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВА «ГРЕЦЬКОГО ДИВА» У ДЗЕРКАЛІ АНТИЧНИХ МОНЕТ

На прикладі низки античних монет розглядається феномен «грецького дива». Доводиться теза про етнографічну чутливість як основну характеристику давньогрецької культури у всіх її сферах: мистецтві, науці, політиці. Зокрема, основу грецької політики стосовно захоплених під час походів Александра Македонського країн складало засвоєння культурних особливостей підкореного народу, що зводило до мінімуму антагонізм між місцевим населенням та чужоземними правителями. Висловлюється припущення, що саме відкритість греків до культур інших народів становить основу «грецького дива».

Ключові слова: «грецьке диво», антична культура, монета, мистецтво, політика.

Про феномен «грецького дива», що ним названий бурхливий одночасний розвиток усіх галузей культури (мистецтва, філософії, науки, політики і військової справи) протягом кількох століть незалежності давньогрецьких полісів, написано стільки книжок, що людського життя не вистачить, аби прочитати їх всі. Та попри таку увагу до такого феномену, питання, як пояснити його виникнення, залишається відкритим. Більшість авторів головним фактором цього культурного прориву вважають політичний чинник — мовляв завдяки винайденню демократичної форми суспільства давньогрецькі поліси досягнули вершин і в інших сферах. Однак далеко не всі поліси були демократіями, та й в імперський період елінізму розвиток культури не припинявся.

Тож варто звернути увагу на інші чинники, зокрема — на етнографічну чутливість давньогрецької культури. Попри справедливу гордість від усвідомлення себе елінами, греки легко переймали культури інших народів, стаючи єгиптянами в Єгипті, персами у Персії й індійцями в Індії. Це дало змогу греками зробити своїми досягнення інших народів і розвинути їх. Показову картину такої культурної пластичності демонструють античні монети.

Після захоплення Єгипту греки не намагались нав'язати країні свій спосіб життя — навпаки, грецькі правителі включили до свого пантеону єгипетських божеств, визнали себе нащадками фараонів і лише трохи видозмінили їх основний символ — сокола Гора. Традиція тотожності царя людей із царем птахів настільки явно продовжувала давньоєгипетську ідентичність живого фараона з богом Гором (мертвий фараон ототожнювався із батьком Гора — Осірісом), аж прості єгиптяни не відчували себе підданцями чужоземців. Так символом династії правителів Єгипту Птолемеїв став орел.

Цей хижий птах позначав реверс усіх тетрадрахм, а його зображення децю змінювалось із кожним випуском. Зокрема, срібна тетрадрахма (26 мм, 14,06 г, близько 217 р. до н. е.) Птолемея IV Філопатора (222—205 рр. до н. е.) містить подвійний портрет Серапіса та Ізиди вправо на аверсі та орла з блискавкою у лапах на реверсі. Попри свою знакову функцію, зображення орла зберігає відповідність натурі — вдало передана його гордовита постава і пропорції. Тотожність Орла із Владою зберігається дотепер. У стародавньому Римі двоголовий орел представляв імперію та її правителів. Цю символіку успадкували такі країни, як Австрія, Німеччина, Росія тощо.

Тетрадрахми цього типу були викарбувані на честь перемоги Птолемеїв над Селевкідами у битві при Рафія під час 4-ї сирійської війни. За офіційною версією, від поразки єгиптян врятували саме Серапіс з Ізидою, що втрутились у бій.

Якщо в елліністичному Єгипті грецька культура гармонійно поєдналась із єгипетською, то у державах, які виникли на основі Індійських князівств домінувала культура південного субконтиненту. Греки Александра Македонського відкрили для себе дивний новий світ, зокрема — нові види тварин.

На срібних квадратних драхмах (15 мм, 2,47 г) першого індо-грецького царя Аполлодота I Сотера (приблизні роки правління: 180—165 рр. до н. е.) зображені відразу два дивних для грецького ока звіра: індійський слон і зебу. Для кожного з них створено оригінальну квадратну раму із написів. Зображення слона вправо обрамляють грецькі слова: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ — базилевс Аполлодот Сотер. Постаць горбатого бика вправо обрамлена індійським аналогом титулу й імені засновника Індо-грецького царства на санскриті — магараджа Апаладатас Спаситель.

Вірогідно, Аполлодот був генералом греко-бактрійського царя Деметрія I, що близько 180 р. до н. е. здійснив вторгнення на північний захід Індії. До сфери грецького впливу в Індії входили три провінції — Пенджаб, Сінд і Гуджарат. Саме на цій території розташовувались два визначні центри

давньо-індійської цивілізації III тис. до н. е.: Харappa і Мохенджо-Даро. Тож навряд чи випадково дизайн монет Аполлодо та нагадує вигляд печаток давньо-індійських міст-держав¹ — ймовірно, що у свій час вони виконували функцію грошей.

Вірогідно, у той час стародавні печатки або відбитки з них інколи виринали з глибин землі і минулого. Зрозуміло, що греки не могли знати про існування давно зниклих цивілізацій, однак майстри,

які розробляли монети, точно вловили культурне підґрунтя підвладного народу. Монети Аполлодота повинні були показати його не як чужоземного зайду, а як продовжувача культурних традицій північної Індії. Грецькі художники блискуче вирішили завдання, чим черговий раз показали, що в основі грецького дива лежить вміння всотувати культурний спадок інших народів. Драхми Аполлодота є зразковим втіленням синтезу індійського та грецького начал, де перше домінує, а друге не лише не суперечить йому, а й надає формальної завершеності.

Таким чином, поєднання стилізованих зображень місцевих тварин із написами двома мовами та квадратною формою монет дала змогу створити мультикультурний шедевр. Композиція демонструє важливість художньої стилізації для передачі специфіки регіону або епохи.

Додаткові значення зображених тварин належать царині гіпотез. Можливо, слон символізує місто Таксіле, а бик — місто Пушкалаваті. З високою ймовірністю тварин можна пов'язати із релігійною символі-

¹ Тварини на печатках з Мохенджо-Даро і Харappa звернені вліво, однак на відтисках вони дивляться вправо.

кою. Зокрема, білий слон, якого побачила уві сні королева Майя перед тим, як зачати Будду Сідхартху, символізує буддизм. Оскільки народження принца припало на місяць Вайкаша (квітень-травень), коли сонце перебуває у зодіакальному сузір'ї Тільця, то до буддійських символів можна віднести й бика.

З іншого боку, бик є твариною бога Шиви, тож тварини на драмах можуть вказувати на бажання Аполлодота поєднати під своїм началом представників обох головних релігій підвладних земель: буддистів та індуїстів.

Культурна політика Аполлодота принесла свої плоди — він не лише зберіг владу, а й передав її своїм нащадкам. Головним же результатом започаткованого першим індо-грецьким правителем синтезу культур стало виникнення прекрасного греко-буддійського мистецтва, що пережило всі західні вторгнення до Індії.

Навіть коли греки втратили свої позиції в Індії, будучи витиснені скіфами, останні залишили в силі більшість форм своїх попередників. Зокрема, індо-скіфські монети зберегли характерні ознаки індо-грецьких монет: квадратну форму, зображення тварин та оконтурення написами по периметру.

Монета (26 x 24 мм, 57—30) індо-скіфського царя Аза I (правив між 57 та 12 рр. н. е.) містить зображення вершника на верблюді в оточенні напису на аверсі та зображення зебу в оточенні напису на реверсі. Вершник з анком у руці і скіфським луком за плечима представляє самого царя. Зміст монети цілком прозорий: поки скіфський цар на сторожі своїх володінь, худоба може мирно пастись.

Композиція творчо переосмислює дизайн драхм Аполлодота, відображаючи вагомість скіфської присутності у регіоні. Навіть після зникнення Індо-Скіфії, багато скіфів залишились на новій батьківщині — і по сьогодні їх слід у генотипі та культурі північної Індії яскраво виражений.

Настільки ефективна культурна асиміляція греків в елліністичний період може мати лише одне пояснення — культурна пластичність лежала в основі їх власної культури.

Згідно з більшістю античних і сучасних вчених, батьківщиною карбованих монет слід вважати малоазійську країну Лідію (VII ст. до н. е.).

Якщо у Китаї природною мірою всіх речей виступали мушлі каури, то головною цінністю Середземноморських країн був бик. Звідси неймовірна популярність зображень цієї тварини на монетах античного світу. Бик зображувався як повністю, так і частково, сам або разом із іншими тваринами, а згодом — і з людьми. Найчастіше пару бика складає лев.

Зокрема, на золотих і срібних статерах лідійського царя Креза (правив з 560 по 540 рр. до н. е.), чие ім'я дотепер є синонімом безмежного багатства, карбувались протоми (передні частини) лева і бика у поєдинку. Згідно зі стандартом Креза, вартість золотого статера вагою 10,74 г дорівнювала вартості 10 срібних статерів аналогічної ваги. Пізніше вага золотих статерів знизилась до 8 г, таким чином співвідношення вартості золота і срібла зросло до 1:13.

Зображення на золотому статері Креза (16 мм, 8,03 г, близько 550 р. до н. е.) базується на композиції з двома смисловими центрами: на аверсі це рельєфи протом лева і бика, на реверсі — два вдавнені квадрати. Єдність композиції забезпечує взаємопроникнення її складових — квадрати накладаються один на одного, а лев і бик входять один в одного, наче два суміжні пазли: морда лева вкладається у півколо, окреслене рогом і верхньою частиною голови бика, а морда бика відповідає півколу роззявленої пащі лева.

Ритміка лев'ячої гриви складається із повторюваних паралельних пунктирних ліній, кожний сегмент якої позначає локон гриви. Натомість шия бика вкрита рядами хвилястих складок. Таким чином, в обох фігурах використаний один тип ритму, однак

повторювані елементи різні — зберігаючи свою індивідуальність, тварини відсилають до одного принципу, що примирює їх ворожнечу.

Майже одночасно з лідійськими правителями почали карбувати монети і царі грецького острова Егіна. Оскільки технологія виготовлення егінських монет відрізнялась від лідійських, є підстави вважати їх винахід цілком самостійним. Втім, можливо, що і лідійська і егінська монетні справи були інспіровані китайськими монетами, що потрапили до Середземномор'я торговими шляхами давнини. Місцеві майстри вирішували, як наладити виробництво подібних об'єктів, виходячи з власних ресурсів та технологічної бази, — звідси різниця між монетами Лідії та Егіни.

Усі перші егінські монети виготовлялись зі срібла і мистили зображення черепахи, за що й отримали назву «черепашки». Черепаха була священною твариною божественного покровителя острова Аполлона, і, ймовірно, її панцир або вироби з нього служили обмінним засобом — у тому ж таки Китаї одним із видів товарогрошей служили черепахові щити.

Дуже схожий на щит і панцир черепахи на срібному статері (21 мм, 12,2 г, близько 430 р. до н. е.). Хоча від різноманіття черепах на егінських монетах просто розбігаються очі, за формою вони поділяються усього на три типи: круглі, квадратні та трикутні. Композиція із квадратними черепахами нагадує китайські монети не лише поєднанням геометричних фігур, а й пропорціями між ними: площі монетного кола і вписаного у нього квадрата співвідносяться між собою як 0,6:0,4, приблизно відповідаючи закону «золотого перетину». Квадрат на реверсі статера із вписаною у нього морською зіркою значно більший — його площа лише трохи відрізняється від площі всієї монети.

Панцир черепахи декорований повторенням одного елемента — кульки, що нагадує вирішення гриви лева на лідійській монеті. Завдяки відхиленню від

строгої паралельності рядів кульок у загалом симетричну композицію із єдиним смисловим центром вводяться асиметричні нотки, які неймовірно збагачують загальне звучання.

Незабаром після Егіни свою монетну справу починає інший поліс із розвинутим судноплаванням — Фокея.

Тюлень на фокейському статері (електрум, 17 мм, 16,46 г, 625—600 рр. до н. е.) символізує місто (давньогрецькою мовою «фока» значить «тюлень»), а восьминіг у його пащі — морські багатства. Пара тюлень-восьминіг є своєрідним морським аналогом пари лев-бик лідійських, а згодом й грецьких монет. Загалом композиція як аверсу, так і реверсу монети побудована за схожим до лідійських статерів принципом, поєднуючи два смислових центри. Якщо на лідійських статерах лев лише трохи більший за бика, то на статерах Фокеї різниця у розмірах між тюленем та восьминогом більш відчутна, однак вона урівноважена кращою деталізацією меншої з тварин. Цікаво, що і на лідійському, і на фокейському статерах більший і менший квадрати на реверсі є своєрідним другим боком зображених на аверсі тварини — якби монета була прозорою, то контури хижаків наклались би на більший із квадратів, а контури їх жертв — на менший.

Оскільки вигляд восьминога явно нав'язаний малюнками на мінойських вазах, виконаних у «морському стилі» (на зразок зображення на вазі з Палекастро, датованої XVI століттям до н. е.), то його пожирання тюленем передає поглинання Критської цивілізації спочатку ахейцями (бл. 1500 р. до н. е.), а пізніше — дорійцями. Таким чином, майстер повідомляє водночас про змінність цивілізацій і про вічність їхнього спадку: подібно до того, як життя тюленя підтримується упольованими восьминогами, грецька культура розвинулась завдяки мінойській, засвоюючи її форми і перетворюючи їх на власні.

Таким чином, тварини на монеті Фокеї є символами не лише міста-держави та її природних багатств,

а й зв'язку цивілізації. Греки ніколи не забували, чим зобов'язані Криту, не дарма ж саме на цьому острові народився головний з олімпійських богів — Зевс Громовержець.

Античні монети якнайкраще демонструють основну характеристику грецької культури — її відкритість іншим культурам, навіть настільки екзотичним, як індійська. Подібно до свого міфічного персонажа Протея, грек з легкістю набував культурних форм інших народів. Саме ця етнографічна чутливість дала змогу грецьким полісам здійснити прорив у всіх галузях культури — вони-бо не просто стояли, а просили у плечі гігантів: Месопотамії, Єгипту, Криту, Персії й Індії.

Та на відміну від останніх, вони не вважали себе найдавнішими, а свій устрій і звичаї — єдино правильними. Геродот [1] щедро роздає іншим народам честь відкриттів, деякі з них належать грекам, а в діалогах Платона [2] греки визнають себе «дітьми», готовими вчитись у старших за себе культур. Це дало змогу грекам, зберігаючи власну іден-

тичність, вийти за межі однієї культурної традиції і створити Культуру на всі часи.

1. Геродот. «Геродота Турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами» / Геродот. — Київ : Наукова думка, 1993. — 576 с.
2. Платон. Собрание сочинений : в 4-х т. — Т. 3 (Философское наследие) / Платон. — Москва : Мысль, 1994. — 657 с.

Vasyl Hurmak

«ETHNOGRAPHIC SENSITIVITY» AS THE BASIS OF «GREEK MARVEL» IN THE MIRROR OF ANTIQUES COINS

In the article the phenomenon of the «Greek marvel» is considered on the example of a series of ancient coins. The thesis about ethnographic sensitivity is demonstrated as the main characteristic of ancient Greek culture in all its spheres such as: art, science, and politics. In particular, the foundation of Greek politics regarding to countries that were occupied during the campaigns of Alexander the Great (Alexander Macedonian) was the assimilation of the cultural features of the conquered people, which minimized antagonism between the local population and alien rulers. There is a supposition that Greeks openness to other cultures of other nations forms the basis of the «Greek marvel».

Keywords: «Greek marvel», ancient culture, coin, art, politics.

Василь Гурмак

ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ЧУТКОСТЬ КАК ОСНОВА «ГРЕЧЕСКОГО ЧУДА» В ЗЕРКАЛЕ АНТИЧНЫХ МОНЕТ

На примере ряда античных монет рассматривается феномен «греческого чуда». Доказывается тезис об этнографической чуткости как основной характеристике древнегреческой культуры во всех ее сферах: искусстве, науке, политике. В частности, основу греческой политики по отношению к захваченным во время походов Александра Македонского странам составляло усвоение культурных особенностей покоренного народа, что сводило к минимуму антагонизм между местным населением и чужеземными правителями. Выдвигается предположение, что именно открытость греков культурам других народов составляет основу «греческого чуда».

Ключевые слова: «греческое чудо», античная культура, монета, искусство, политика.